

PROŠLOST

GRAČANIČKI GLASNIK
časopis za kulturnu
historiju

Broj 36, godina XVIII
novembar, 2013.

© Monos 2013

Posljedice ubrzanog urbanističkog razvoja u životu stanovništva Zenice za vrijeme socijalizma

Mr. sc. Mirza Džananović

Abstrakt: Neposredno nakon Drugog svjetskog rata u Zenici dolazi do značajnog proširenja industrijskih kapaciteta, što izaziva ogroman priliv stanovnika iz svih krajeva Jugoslavije. Izgradnja smještajnih kapaciteta postaje ključno pitanje lokalnih vlasti, koje ne poklanjaju pažnju funkcionalnosti i udobnosti stambenih jedinica namijenjenih novim stanovnicima grada. U ovom radu analizirane su posljedice koje je intenzivna industrijalizacija i urbanizacija ostavila na socio-psihološki karakter stanovnika, na njihove životne navike, svakodnevne brige i radosti, sukobe i neslaganja, i sve ostale sitnice koje utiču na sveukupni život čovjeka. **Ključne riječi:** Zenica, socijalistička urbanizacija, radnici, alkoholizam, kockari, društveni standard, kultura stanovanja

Socijalistička urbanizacija je poseban tip urbanizacije, karakteristična za socijalističke zemlje, gdje je akcenat stavljen na ubrzanu industrijalizaciju. Za ovaj tip urbanizacije karakteristična je ubrzana izgradnja radničkih naselja, koja su se uglavnom sastojala od velikih i istovrsnih stambenih objekata, bez estetskog i arhitektonskog značaja. Prilikom izgradnje industrijskih i stambenih objekata zanemarivana je izgradnja pratećih i uslužnih objekata, a vrlo malo pažnje je posvećivano ekologiji i zaštiti okoliša. Vladajuća ideologija je promovisala princip jednakosti, koji je podrazumijevao minimalne razlike između različi-

tih socijalnih kategorija stanovništva. Izgradnja gradskih naselja je također bila u službi ovakve ideologije, jer su stambeni objekti građeni tako da u njima zajedno žive ljudi različitog socijalnog stanja i porijekla.¹ Urbanizacija gradskih naselja u socijalističkim zemljama zapravo se javlja kao posljedica ili nusprodukt industrijalizacije, o čemu svjedoči i nizak kvalitet izgrađenih stambenih objekata, zatim nedostatak gradske i komunalne infrastrukture, prenapregnuta potrošnja energenata i vode za piće, velikom zagađenju zraka i okoline, prevelikoj buci, odnosu zelenila prema izgrađenosti područja itd. Promet ljudi, roba i ideja je skučen, kulturni život u gradovima je preskroman i neprilagođen broju stanovnika, pa se socijalistički gradovi često nazivaju velikim zatvorima.² Osnovni cilj socijalističke urbanizacije od samog početka bio je stvaranje socijalističkog grada koji je trebao biti bitno drugačiji od grada u kapitalizmu. To je podrazumijevalo *“podizanje gradova na novim osnovama u skladu sa idealima društva u kome se iščekivanje klasnih antagonizama i segregacije na urbanističkom planu izražava kao iščekivanje suprotnosti centar – periferija, luksuzne rezidencijalne četvrti – radnička predgrađa i, na kraju, suprotnosti grad – selo.”*³ Socijalistički grad treba da omogućiti i poseban, socijalistički, način života ljudi koji je bio kolektivizovan i socijalizovan.⁴ Posebna odlika socijalističkih gradova u nekim zemljama (npr. Jugoslavija, Kina i Kuba) bila je njihova unutrašnja prostorna organizacija zasnovana na formiranju

komuna i mjesnih zajednica, a s ciljem da se od njih stvore političke i društvene jedinice.⁵ Sama industrijalizacija se vrši na trošak urbane infrastrukture, jer se investicije u infrastrukturu odlažu u beskonačnost, i na račun jeftine radne snage, čemu su potpomogle značajne kategorije radnika – seljaka kojima nije bilo potrebno osigurati stanove, jer su u gradu samo radili. Čak i u slučaju trajnog naseljavanja u gradu ta nova radnička klasa je još dugo godina kako po svojim kulturnim obrascima, tako i po življenju i privređivanju bila *“jednom nogom u gradu, a drugom na selu”*, a s obzirom na niske socijalne i egzistencijalne zahtjeve i aspiracije većine takvih radnika, lokalne vlasti su mogle bez problema graditi stambene objekte niskog kvaliteta i uslova života. Međutim, ni za ostale kategorije radnika nije sistemom osigurano da mogu svojim dohotkom doći do stana, troškovi stambenog zbrinjavanja nisu bili uključeni u troškove reprodukcije radne snage tj. u osobne dohotke radnika. Rješavanje stambenog problema radnika bio je u nadležnosti “društva” koje to obavlja na načelu “pravde raspodjele”.⁶

Velika ulaganja u privredne pogone u Zenici, naročito Željezaru, izazvala su veliki priliv novog stanovništva, a postepenim rješavanjem stambenog problema ovih ljudi, odnosno izgradnjom kompletnih novih naselja izmijenjena je i fizionomija čitavog grada. Međutim, najveći broj novopridošlih stanovnika Zenice dolazio je iz ruralnih sredina i to ne samo iz njene okoline već iz čitave Bosne i Hercegovine, pa i Jugoslavije, te se pored izgleda grada mijenjala i njegova socijalna i kulturna struktura.⁷ Novi stanovnici su sa sobom

1 *Encyclopedia of the city*, edited by Roger W. Caves, Routledge, London and New York, 2005, 660

2 Marijan Korošić, *Jugoslavenska kriza*, ITRO Naprijed, Zagreb, 1988, 97

3 Sreten Vujović, *Grad i društvo, marksistička misao o gradu*, Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije, Beograd, 1982, 65-66

4 Isto, 68

5 Isto, 93

6 Marijan Korošić, *Jugoslavenska kriza*, 97-100

7 Miloš Bjelovitić, *Zenica i njena okolina*, 147-150

donosili i svoju kulturu, tradiciju i običaje, što je dovodilo do sudara gradske industrijske i seljačke agrarne civilizacije. To je često izazivalo nesuglasice i stvaralo probleme, a intenzitet ovih nesrazmjera se naročito istaknuo nakon 1953. godine.⁸ Situaciju su dodatno pogoršavali teški uslovi života, naročito stanovanja, zbog velike stambene krize koja je vladala u Zenici, ali i zbog nebrige pojedinih preduzeća o smještaju svojih radnika. S tim u vezi osnovana je i posebna komisija Narodnog odbora opštine koja je imala zadatak da obilazi i pregleda objekte u kojima stanuju i gdje se hrani veliki broj radnika i službenika raznih preduzeća. Rezultati do kojih je komisija došla bili su loši, a situacija je naročito bila teška kod građevinskih firmi i u nekim objektima Željezare. Građevinske firme nisu poklanjale puno pažnje ovim problemima, jer su zbog troškova prilikom dobijanja poslova smanjivala izdatke za društveni standard radnika. Željezara je jednostavno imala puno radnika, veliki broj zgrada u svom posjedu, a stambena kriza se i dalje nije smanjivala.⁹ Komisija je vršila kontrole godinama, a organizovano je i nekoliko savjetovanja i sastanaka sa rukovodstviima preduzeća sve sa ciljem poboljšanja uslova smještaja i života radnika. Napravljeni su neki pomaci pa su neka preduzeća nabavila nove krevete, posteljine, sobe su okrećene i slično, ali bilo je i onih koji nisu uradili ništa.¹⁰ Takva situacija je bila u građevinskim preduzećima ("Pavao Radan" i "Jahorina") i kod radnika na željezničkoj teretnoj stanici, pa je komisija zaključila da *"Vrijednost ovih stanova*

može da se stepenuje loš, gori, najgori". Kod građevinskog preduzeća "Pavao Radan" konstantovano je da u tri stare barake žive 104 radnika u prljavim i vlažnim sobama, koje nisu osvijetljene, a u kojima se ponekad nalazi i alat i materijal. Posteljine su stare i vlažne, a *"u slamaricama i jastucima nema slame"*. Slična je situacija i u barakama "Jahorine" u Babinu. Radnici željezničke teretne stanice imali su na raspolaganju svega četiri sobe, u kojima su spavala 53 radnika i to samo oni kojima je to najneophodnije *"dok su ostali odlazili kućama u razna sela, često udaljena i nekoliko desetina kilometara"*. Povrh svega radnici su morali platiti za ležaj 1020 dinara, a sami su dobrovoljnim prilozima skupili 180,000 dinara i napravili kupatilo. Situacija je bila slična i u nastambama Rudnika, koji je imao svoju komunalnu službu i *"na čiji platni fond otpada preko 50% ukupnih komunalnih troškova"*.¹¹ Za ovakav položaj uposlenika najviše odgovornosti snose preduzeća, ali određenim dijelom i radnici, jer mnogi nisu održavali prostorije koje su koristili, što je dodatno pogoršavalo uslove življenja.

Teški uslovi života radnika negativno su se odražavali i na njihov stil života, koji je najčešće bio ispunjen alkoholom i kockom, a često je dolazilo i do fizičkih obračuna.¹² U zeničkoj opštini je 1957. godine popijeno preko 1 milion litara alkohola, na šta je potrošeno 270 miliona dinara (taj iznos je bio dovoljan za izgradnju oko 300 stanova), dok je na cigarete utrošeno 177 miliona dinara, dok je dnevna potrošnja mlijeka po stanovniku bila 0,15 litara, a mesa 40 grama. Također ista istraživanja su pokazala da je u gradu tada bilo 26% nedovoljno uhranjene

8 Husnija Kamberović, Prema modernom društvu, Bosna i Hercegovina od 1945. do 1953. godine, Tešanj, 2000, 169-174

9 "Neka zapostavljena pitanja u preduzećima", *Naša riječ*, 28. novembar 1956, 8

10 "Nedovoljan napredak", *Naša riječ*, 20. 02 1957, 7

11 "Gdje stanuju radnici samci", *Naša riječ*, 09. juli 1958, 5

12 Husnija Kamberović, Prema modernom društvu, 177-178

djece, a u obližnjim selima i zaseocima oko 20% higijenski zapuštene djece koja su često bila prepuštena sama sebi. Alkoholizam je bio glavni uzrok izbijanja nasilja u porodici kao i samih razvoda, koji su u Zenici bili česti, a dovodili su i do problema na radnom mjestu.¹³ O raširenosti ovog problema najbolje svjedoči podatak da je 1956. godine u Zenici bilo oko 5400 registrovanih alkoholičara.¹⁴ Problem kockanja je u Zenici poprimao oblik epidemije, mada je ono bilo i zakonom zabranjeno kao društveno štetna pojava, za koju je bila predviđena kazna zatvorom od nekoliko dana do nekoliko mjeseci. Ova pojava je bila raširena među svim radnicima, a naročito rudarima koji su kartaške partije organizovali čak i u rudarskim jamama, pa se često dešavalo da pojedinci izgube i čitavu mjesečnu platu za samo nekoliko sati (neki su gubili i drugu imovinu poput kaputa, satova, cipela itd). Problem kockanja se proširio i na selo, ali i među druge kategorije stanovništva poput obrazovanih ljudi i inteligencije koji su kartaške sesije organizovali po privatnim stanovima, pa su rijetko kažnjavani.¹⁵ Pojedina zenička naselja, poput Crkvice i naročito Blatuše (Ulica Kulina bana), su bila ozloglašena kao mjesta čestih svađa i tuča, kao i neke kafane poput *Paviljona* i *Balkana*. Ovakvi porazni pokazatelji natjerali su i lokalne vlasti da poduzmu određene mjere, pa je tadašnji načelnik Sekretarijata za zdravlje i socijalno staranje NOO Zenica dr. Tomo Hrbač osnovao stanicu za borbu protiv alkoholizma.¹⁶ I "Naša riječ" se pridružila kampanji za borbu protiv alkoholi-

lizma serijom članaka o problemu alkoholizma, kockanja, životnog standarda i uslova života radnika te o mogućim akcijama za suzbijanje svih ovih poštosti.¹⁷ Od posebnog značaja bilo je veliko savjetovanje o pitanju socijalne zaštite u zeničkoj opštini, održano 21. maja 1959. godine u sali Doma kulture u Zenici, na kojem je učestvovalo oko 200 učesnika, istaknutih jugoslovenskih sociologa i društvenih radnika.¹⁸ Učesnici su naglasili da je zbog ubrzane industrijalizacije Zenica za kratko vrijeme postala veliki grad, ali da taj rast nije pratio i razvoj odgovarajućih socijalnih ustanova i službi, što je uz loše stambene uslove glavni uzrok pojave brakolomstva, velikog broja vanbračne djece, skitnjičenja, alkoholizma itd. Istaknuta je potreba za većim ulaganjima u izgradnju društvenih i kulturnih objekata, naročito jaslica i obdaništa za djecu, dječijih igrališta, jačanje socijalnih službi i sistemsko rješavanje problema.¹⁹

Problem su bile i zaostale životne navike dobrog dijela stanovnika koji su iz ruralnih i zabačenih sredina u potrazi za boljim životom dolazili u Zenicu gdje su se susretali sa potpuno novim načinom

17 "Kockari", *Naša riječ*, 28. maj 1958, 9; "Pijemo li mnogo alkohola?", *Naša riječ*, 18. jun 1958, 5; "Svakodnevni brojni problemi", *Naša riječ*, 25. jun 1958, 8; "Gdje stanuju radnici samci", *Naša riječ*, 09. juli 1958, 5; "Povratak u život", 23. jul 1958, 3; "Da li je kultura jednako svima pristupačna", *Naša riječ*, 30. jul 1958, 5

18 Među njima i Lidija Šentjunc, sekretar Sekretarijata za socijalnu politiku Saveznog izvršnog vijeća, Branka Savić, pomoćnik sekretara, zatim predsjednici savjeta za prosvjetu, politiku i narodno zdravlje Dušanka Kovačević, Dane Olbina i Nemanja Vlatković, ali i predsjednik Narodnog odbora Zeničkog sreza Ilija Materić, sekretar Sreskog komiteta SK Rade Galeb te predstavnici opština iz Mostara, Tuzle, Sarajeva, Jajca, Banjaluke i drugi. "Privredni razvitak uslovio neke socijalne probleme", *Naša riječ*, 27. maj 1959, 1, 3

19 "Privredni razvitak uslovio neke socijalne probleme", *Naša riječ*, 27. maj 1959, 1, 3

13 "Pijemo li mnogo alkohola?", *Naša riječ*, 18. jun 1958, 5

14 "U Zenici: Jedna kafana na 900 stanovnika", *Naša riječ*, 27. maj 1970, 5

15 "Kockari", *Naša riječ*, 28. maj 1958, 9

16 "Pijemo li mnogo alkohola?", *Naša riječ*, 18. jun 1958, 5

življenja. Mnogi jednostavno nisu bili spremni za život u velikim stambenim objektima sa brojnim drugim ljudima, različitog porijekla i životnih shvatanja, nije postojala svijest o postojanju zajedničke imovine i potrebi da se ona održava i slično.²⁰ To je dovelo do brojnih nesporazuma koji su dodatno pogoršavali i onako loše stambene i životne uslove većine stanovnika grada. Pored bacanja smeća po stubištima ili oko zgrada koji su najčešći i najizraženiji problem većine zeničkih naselja, može se naći još mnogo, ponekad i čudnih, primjera loših navika stanara poput svađa i tuča susjeda (koje su ponekad podrazumijevale i korištenje sjekira), poplave izazvane nezatvaranjem slavine, oštećenja podova i otpadanja plafona izazvana cijepanjem drva u stanovima, držanje životinja na balkonima (čak i kokoški ili koza), krađa ulaznih vrata zgrade itd.²¹ Bilo je i slučajeva nasilnog useljavanja tek izgrađenih stanova, naravno bez dozvole, ali i prepravljanja izgleda stana odnosno pregrađivanja ili proširivanja pojedinih prostorija na račun drugih.²² Interesantno je da su i projektanti stanova, kao naprimjer Karlo Kužatko, prilikom utvrđivanja rasporeda soba u stanovima u obzir uzimali *“mentalitet naših ljudi koji zahtijeva prostranu kuhinju u kojoj se pored ostalog može smjestiti i sećija”* te tako *“porodici omogućava život u stanu kraj jedne vatre i udovoljava nasljeđenim stambenim navikama”*, a također su pravljene tako da *“sve prostorije mogu da prime klasični namještaj”* tj. onaj *“koji stanar donosi u*

stan”.²³ Naročito često je isticana potreba o promjeni svijesti stanara o uređivanju stanova, odnosno konačnoj primjeni modernog namještaja prilikom opremanja prostorija jer je projektantima bilo vrlo teško praviti projekte stanova (a pri tome ih učiniti jeftinim) sa tradicionalnim glomaznim namještajem.²⁴

Brza izgradnja velikih radničkih naselja pretvorila je Zenicu u tipični industrijski grad i to ne samo izgledom nego i mentalitetom i životnim navikama njenih stanovnika. Hiljade izgrađenih stanova možda jesu riješili stambeno pitanje brojnih stanovnika, ali ne i ostale životne probleme sa kojima su se svakodnevno susretali svi žitelji Zenice. Loši životni uslovi većine stanovnika novoizgrađenih zeničkih naselja stvorili su nove probleme poput alkoholizma, kockanja, prostitucije, krađa i tuča, koji nisu bili nepoznati ni prije ali koji sigurno nisu bili ni toliko izraženi. I lokalne vlasti su postajale sve svjesnije takve situacije koja je bila najbolji dokaz da nije dovoljno samo napraviti stambena naselja oko industrijskih postrojenja i time riješiti sve probleme. Nužna su bila veća ulaganja i u druge neprivredne namjene poput kulturnih, školskih i sportskih objekata, ali je bilo potrebno stvoriti ili ojačati ustanove poput socijalnih službi koje će biti na usluzi građanima. Partijski kongresi i sastanci nisu bili dovoljni kako bi se zadovoljile društvene potrebe građana, pa je intenzivirano formiranje brojnih udruženja (npr. kulturno – umjetničkih društava, udruženja penzionera, boraca itd), podizani su društveni domovi i tereni za masovnu fizičku kulturu. Uprkos određenim naporima koje su vršile lokalne vlasti Ze-

20 “Zaostale navike”, *Naša riječ*, 05. juli 1961, 9

21 “O našim novim stanovima”, *Naša riječ*, 30. mart 1960, 7

22 Interesantno je da je Opština ponekad izlazila u susret osobama koje su “samoinicijativno” useljavale u stanove dodijeljujući im iste, prekomernu, što je izazivalo negodovanje ostalih građana. “Samozvani projektanti”, *Naša riječ*, 30. septembar 1964, 6

23 “Šest pitanja projektantu”, *Naša riječ*, 29. januar 1958, 5

24 “Jednosoban stan za 600.000 dinara”, *Naša riječ*, 15. juli 1959, 5

nica je još dugo ostala tipični industrijski grad odnosno velika spavaona za radnike.

U odnosu na prve decenije nakon Drugog svjetskog rata Zenica sedamdesetih godina je bila jedan potpuno drugačiji grad sa širokim asfaltiranim ulicama, visokim neboderima, brojnim školama, trgovinama, velikim stadionom, modernim pozorištem itd. Iako je i dalje bila prvenstveno industrijski i radnički grad, o Zenici se više ne može govoriti kao isključivo "velikoj spavaoni za radnike", jer su do tada bile već formirane brojne socijalne i zdravstvene institucije, sportski klubovi, kulturna udruženja, održavane su brojne manifestacije i festivali, odnosno grad je bio u mogućnosti da zadovolji sve životne potrebe svojih stanovnika. Ipak, nije sve bilo savršeno jer su brojne mane iz prethodnih godina u Zenici i dalje bile vrlo prisutne uprkos određenim pokušajima da se one uklone ili barem ublaže. Problem alkoholizma, sa svim svojim pratećim pojavama, je i dalje bio najzastupljeniji u društvu. Centar za socijalni rad i čuveni zenički neuropsihijatar dr. Geza Čeh su organizovali brojna savjetovanja, pokretali su brojne akcije i iznosili apele da se čitavo društvo uhvati u koštac sa ovim problemom, ali bez većih rezultata. Oni su isticali da je osnivanje specijalizovane ustanove za borbu protiv alkoholizma najbolji način rješenja ovog problema, ali ta inicijativa nije bila sprovedena.²⁵ Pored čestih tuča, nasilja u porodici i drugih pojava izazvanih alkoholizmom najveći broj saobraćajnih nezgoda prourokovali su pijani vozači.²⁶ Najpoznatija kafana ovog perioda je bila gostiona "Lipa" koja se nalazila u centru Zenice, a poslovala je u sklopu

Ugostiteljskog preduzeća "Zenica". Osim opijanja i tuča, ova kafana je bila poznata kao okupljalište prostitutki o čemu je bila upoznata i policija koja se pravdala da je nemoćna u rješavanju ovog problema, jer je prostituciju bilo teško dokazati, pa time i sankcionisati.²⁷ Ni broj kockara nije bio ništa manji, ali je pažnju javnosti izazvao pokušaj pljačke fotografske radnje u sred dana u centru grada koju je počinio mlađić koji je prethodno izgubio čitavu platu na kartama, pa ju je na ovaj način pokušao nadoknaditi.²⁸

Iako ni stanovnici Zenice nisu bili više isključivo iz ruralnih sredina, već su se pojavile generacije koje su odrasle i koje su navikle na život u gradu, kultura stanovanja je i dalje bila na niskom nivou. Uništavanje zajedničke imovine, parkova i zelenih površina, bacanje smeća po ulicama i slično, i dalje su bile vrlo prisutne pojave, a Kočeva, koja je proticala centrom grada, je najčešće bila natrpana smećem pa je više ličila na deponiju nego li na rijeku.²⁹ Nedostatak stambenog prostora bio je uzrok brojnim problemima, ali je također doveo i do nekoliko karakterističnih pojava poput prodaje stanarskog prava, bespravnog useljavanja i tzv. "divlje gradnje". S obzirom da hiljade stanovnika Zenice nije imalo riješeno stambeno pitanje, a šanse da se ono uskoro i riješi su bile minimalne, mnogi su bili prinuđeni da se sami snalaze. Koristeći nezavidan položaj svojih sugrađana, mnogi vlasnici stanova su im izdavali pojedine sobe ili cijele stanove po vrlo visokim cijenama, naravno bez prijavljivanja Upravi prihoda, što je bila zakonska obaveza.

25 "U Zenici: Jedna kafana na 900 stanovnika", *Naša riječ*, 27. maj 1970, 5

26 "Za vozače ni kap alkohola", *Naša riječ*, 20. jun 1973, 4

27 "Ključ u bravu za zenički SOHO?", *Naša riječ*, 20. jun 1973, 4

28 "Pokušaj pljačke radi kockarskog duga", *Naša riječ*, 05. mart 1975, 11

29 "Pomanjkanje kulture stanovanja", *Naša riječ*, 10. mart 1971, 1

Dešavalo se i da korisnici stanarskog prava ustupe to pravo drugome licu, što je bilo legalno, ali za ogromne sume novca što je bilo protuzakonito, a praktično je predstavljalo prodaju stana koji je bio u društvenom vlasništvu.³⁰ U mnogim slučajevima prodaja stanarskog prava bila je usko vezana i sa problemom bespravnog useljavanja jer se često vršilo uz sporazumijevanje sa prethodnim stanarom koji je najčešće dobio novi stan, a uz to sada i manju novčanu naknadu.³¹ Također, bila je nastavljena i praksa iz prethodnog perioda tj. provaljivanja u nove stanove, a iako vlasti više nisu blagonaklono gledale na ovakve slučajeve i nisu dopuštale zadržavanje stanarskog prava, efikasnih mjera za suzbijanje ove pojave još uvijek nije bilo.³² Pojava bespravne izgradnje, prvenstveno individualnih stambenih objekata, u gradu u kojem je vladala ogromna stambena kriza i nije iznenađujuća, a uprkos deklarativnom zalaganju za borbu protiv ovakve prakse ni lokalne vlasti nisu poduzimale mnogo kako bi se ovaj problem riješio. Iako se o ovom problemu dosta pisalo nismo pronašli ni jedan slučaj rušenja bespravno izgrađenih objekata. Međutim, stanari objekata bez odgovarajuće građevinske dozvole često su nailazili na nepremostive probleme, poput nemogućnosti priključenja na gradsku komunalnu infrastrukturu. Stanari su pronalazili razne načine kako da riješe probleme nedostatka komunalne infrastrukture, ali je najveći problem bila električna energija koju su bespravno koristili nelegalnim priključenjem na mrežu. Elektro-Zenica je najčešće otkri-

vala ovakve slučajeve i korisnike isključivala iz mreže, te ih predavala sudijama za prekršaje koji su određivali dosta visoke novčane kazne za ovakve prekršaje. U Zenici je 1975. godine bilo oko 300 evidentiranih bespravno izgrađenih objekata bez napajanja električnom energijom, a broj kažnjenih mnogostruko veći.³³ Međutim, ni jedna od ovih mjera nije rješavala pitanje bespravne izgradnje pa ovakva praksa nije bila ni zaustavljena.

Promjene koje je Zenica doživjela nakon nekoliko decenija urbanizacije bile su vidljive na svakom koraku, a pored fizičkog izgleda grada dobrim dijelom promijenjena je i svijest ljudi koji su tu živjeli. Prošlo je vrijeme kada je rješavanje stambenog pitanja značilo dobijanje bilo kakvog "krova nad glavom" u naseljima bez trgovina, asfalta, uličnih svjetiljki, dječijih igrališta itd. Obične radničke kafane i birtije nisu bile dovoljne kako bi se zadovoljile potrebe novih generacija Zeničana, naročito mladih, ali neke pojave i navike se ipak nisu bile promijenile. Iako je prosječna površina stana u gradu bila povećana u odnosu na deceniju ili dvije prije, Zenica je još uvijek bila na dnu jugoslovenske ljestvice. Ovaj podatak i nije iznenađujući kad se uzme u obzir da su još 1987. godine 60% stambenog fonda u Zenici činili objekti izgrađeni prije 1966. godine (kada je usvojen novi GUP), kada je svijest o potrebi izgradnje komfornijih stanova bila skoro nikakva. Još i tada je preko 1,000 zeničkih porodica živjelo u neuslovnim stambenim objektima, često sa velikim brojem članova, a sve to je uticalo i na životne navike i poglede tih ljudi.³⁴ Problem alkoholizma još uvijek nije bio riješen, a naročito je zabrinjavao stalni porast broja pijanih voza-

30 "U Zenici – 1500 ljudi bez stana", *Naša riječ*, 8. decembar 1971, 8

31 "Ilegalci u Željezarinim stanovima", *Naša riječ*, 21. jul 1976, 3

32 "'Epidemija' bespravnog useljavanja", *Naša riječ*, 27. septembar 1971, 8

33 "Doskočili 'divljoj' gradnji", *Naša riječ*, 27. avgust 1975, 9

34 "Mala soba tri sa tri", *Naša riječ*, 30. januar 1987, 2

ča u saobraćaju.³⁵ Zenica je bila i grad sa natprosječnim brojem kršenja javnog reda i mira po glavi stanovnika, ali i sa brojem alkoholičara. Promijenjena svijest mladih ljudi o načinu života često je dovodila do sukoba mišljenja sa starijim generacijama, a to se najbolje može vidjeti na pitanju kafića. Ova vrsta ugostiteljskih objekata u Jugoslaviji se pojavila krajem sedamdesetih godina i ubrzo su kafići otvoreni u svim mjestima širom države. Međutim, uskoro su kafići postali i predmet bavljenja, odnosno napadanja, brojnih institucija i političara, a zenički moćnici su se 1983. godine javno hvalili kako *“u posljednje tri godine u Zenici nije dato nijedno odobrenje za otvaranje kafića”, a “ni picerija više neće biti, jer one su isto što i kafići”*. Kafići su bili optuživani da su najveći krivci za alkoholizam, narkomaniju a *“za blud još nisu izričito okrivljeni, ali i toga sigurno ima”*, mada je sve to u Zenici bilo prisutno već decenijama prije, možda čak i u većoj mjeri. Čak su se i novinari *“Naše riječi”* čudili ovakvim stavovima i javno ih u svojim člancima prozivali, pa čak i ismijavali.³⁶ Međutim, iako kafići sigurno nisu bili glavni krivac za prisustvo brojnih društvenih anomalija, čitavo društvo, a naročito politička vodstva, su imala mnogo razloga za zabrinutost po pitanju raširenosti raznih poroka u gradu. Iako je prvi slučaj rasturanja i uživanja opojnih droga u Zenici bio registrovan još 1969. godine, problem narkomanije je naročito do izražaja došao u ovom periodu. Istraživanja su pokazivala da su se najčešće koristili hašiš i LSD, a od početka osamdesetih sve češće i heroin, a pošto nije postojala specijalizovana ustanova koja bi se bavila ovim porokom nije bio poznat ni tačan broj uzivalaca droge u

Zenici. Sredinom 1982. godine ovu problematiku je razmatralo i Predsjedništvo Opštinske konferencije SSRN u Zenici kada je ukazano na potrebu djelovanja čitave zajednice u suočavanju sa problemom narkomanije i borbom protiv širenja ove pošasti.³⁷ U Zenici je bilo nekoliko slučajeva u kojima su narkomani obijali apoteke, a česti su bili slučajevi falsifikovanja recepata.³⁸ Pored ovih pojava, ubrzo nakon smrti Josipa Broza Tita, i u Zenici su se pojavili, do tada nezamislivi, nacionalistički i antikomunistički ispadi, a kako je vrijeme odmicalo ovakvih slučajeva je bilo sve više.³⁹ I neke stare prakse poput bespravnog useljavanja stanova, niske kulture stanovanja i vandalizma, su još uvijek bile prisutne i u znatnoj mjeri raširene. Konačno je od početka 1987. godine počela da se primjenjuje i nova sudska praksa koja je bespravno useljavanje tretirala kao krivično djelo za koje su bile predviđene novčane kazne, pa čak i kazna zatvora do 1 godine trajanja.⁴⁰ Slomljena poštanska sandučad, razbijena stakla, izlomljene i odvaljene ograde, razni, često ružni natpisi po zidovima, pokvareni liftovi, razbacano smeće i ostalo još uvijek su bili dio svakodnevnice, a pošto je sredstava za održavanje i opravke zgrada uvijek nedostajalo ovakvi prizori su često trajno ostajali.⁴¹

Čak i nekoliko decenija nakon Drugog svjetskog rata glavna, a često i jedina, zanimacija u slobodno vrijeme stanovnika Zenice bile su mračne birtije ispunjene alkoholom, prostitucijom i kockom,

35 “Alkohol ‘uzeo’ maha”, *Naša riječ*, 27. januar 1984, 3

36 “Kaficofobija”, *Naša riječ*, 04. novembar 1983, 1

37 “Brojke opominju”, *Naša riječ*, 26. juni 1982, 4

38 “Ko su narkomani?”, *Naša riječ*, 06. avgust 1984, 3

39 “Slijepi fanatizam”, *Naša riječ*, 25. avgust 1983, 6

40 “Bespravno useljenje – krivično djelo”, *Naša riječ*, 23. januar 1987, 1

41 “Valjda je jasno – rušimo svoje”, *Naša riječ*, 04. septembar 1987, 8

često praćene i tučama, po čemu su naročito bile ozloglašene pojedine kafane, ulice pa i čitava naselja. Uprkos određenim pokušajima vlasti na suzbijanju ovih pojava problem alkoholizma je narastao na stepen epidemije, slično je bilo i sa kockanjem koje nije bilo odlika isključivo radnika već i visokobrazovanih ljudi i intelektualaca. Situaciju su dodatno otežavali i loši uslovi stanovanja većine stanovnika grada, koji su sa često višečlanim porodicama živjeli u malim stanovima bez osnovnih životnih uslova. Brojni novopridošli stanovnici Zenice dolazili su iz ruralnih sredina neprilagođenih novim gradskim životnim uslovima što je dovelo do brojnih nesuglasica koje su se negativno odražavale na psihičko stanje ljudi. Sve se to odražavalo i na porodični život pa su bračne nesuglasice i razvodi bili svakodnevnica, a najviše su pri tome stradavala djeca sa posljedicama koje je teško bilo liječiti. Situacija nije bila mnogo drugačija ni na samom kraju socijalizma, iako je tada Zenica već bila izgubila epitet "grada spavaone", a pojavile su se i nove pošasti poput narkomanije.

Izvori:

1. "Naša riječ", Zenica

Literatura:

1. Anić, Klaić, Domović, *Rječnik stranih riječi, Tuđice, posuđenice, izrazi, kratice i fraze*, Sani-plus, Zagreb, 2002
2. *Encyclopedia of the city*, edited by Roger W. Caves, Routledge, London and New York, 2005
3. Husnija Kamberović, *Prema modernom društvu, Bosna i Hercegovina od 1945. do 1953. godine*, Tešanj, 2000, 169-174
4. Marijan Korošić, *Jugoslavenska kriza*, ITRO Naprijed, Zagreb, 1988
5. Miloš Bjelović, *Zenica i njena okolina, Ekonomskogeografska studija*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Djela, knjiga XXXI, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 18, Sarajevo, 1968
6. *Naša riječ*, Specijalno izdanje, Zenica 35 godina u slobodi, RO Naša riječ Zenica, Zenica, 1980
7. Sreten Vujović, *Grad i društvo, marksistička misao o gradu*, Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije, Beograd, 1982
8. Vera Katz, *Društveni i ekonomski razvoj Bosne i Hercegovine 1945-1953*, Histo-rijske monografije, knj. 6, Sarajevo, Institut za istoriju, 2011
9. Zenica, *Fotomonografija*, Muzej grada Zenice, NIGRO "Glas", OOUR "Grafika", Banjaluka, 1987

G. Mehmedović, ŠUMA U JESEN, akvarel, 41x25cm